

Stormakttidens spår i Ytterjärna Kyrka

Sedan jag under några år ingått i arbetsgruppen för restaureringen av riksrådet Erik Larsson Sparres praktfulla kista, fick jag gruppens uppdrag att sammanställa en skrift, som skulle ge besökare information om Sparrarnas tid i Ytterjärna. Det var ett trevligt uppdrag att under några veckor forska kring personer som genom jordägande och donationer påverkat kyrkans utformning. Gör gärna ett besök i Ytterjärna kyrka och se denna nytilkomna vackra kista.

Ett unikt kulturarv har räddats till Ytterjärna kyrka genom att riksrådet Erik Larsson Sparres praktfulla kista restaurerats och nu 2005 fått sin plats i Dåderökapellet. Erik Larsson Sparre (1618-1673) var femte generationen av riksråd inom ätten Sparre. Hans huvudbaner, som tillsammans med anvapnen bars vid begravningsprocessionen, hänger på väggen i kapellets sydöstra hörn. Det var en annan tid än vår med andra uppfattningar och andra symbolvärden, som huvudbaner och anvapen utgjorde ett inslag i ceremonierna kring begravningsakt och gravsättning. Men det var enbart männen och sönerna som förärades sådana påkostade minnesmärken. Kvinnorna fick nöja sig med att ättevapnet målades på huvudändan av kistan.

Viktigt för människorna under stormakttiden var den egna ätten och vilka som

kunde räknas in i släktleden. Det står också i landskapslagarnas ärvdabalk att arvlåtare skulle räknas in ett antal släktled bakåt. Allt för att mark och jord skulle bevaras inom släkten.

På västra väggen hänger två huvudbaner för söner till Erik Larsson Sparre, fänriken Gustaf Gabriel Sparre (1666-1690) och kornetten Erik Adolf Sparre (1663-1690), vilka båda gravsattes i Ytterjärna kyrka. Huvudbaneren på södra väggen mellan

fönstren minner om två av hans brorsbarn som även de begravdes i kyrkan, Lars (1652-1664) och Svante (1653-1664). De var söner till Carl Larsson Sparre och Maria Bååt (död 1656).

Det var i samband med en renovering i kyrkan år 2000, som man fann svåra fukt- och mögelangrepp i Sparreättens gravvalv som ligger under kyrkans kor. Alla kistor av trä var helt förstörda och oidentifierbara. Resterna från tretton kistor samlades i en ny kista, som i kyrkoherdens närvaro gravsattes på kyrkogården, där Sparreättens släktförening sedan lät resa en minnessten av granit.

Några kopparkistor hade dock motstått mögelangreppen. Mitt i förödelserna fanns en stor praktkista i koppar med brännförgyllda dekorationer, bl.a. sexton anvapen efter anfäder på mödernet och fädernet.

Kistan hade varit klädd i svart sammet, som delvis fanns kvar. Kistan liksom dekorationerna på denna är av mycket hög konstnärlig kvalitet och sakkunniga anser att den är en av de vackraste kistorna i landet. En renovering av kistan blev därför ett riksintresse. Inne i denna ytterkista fanns en träkista i vilken det välbevarade stoftet alltjämt ligger, men nu i en nytillverkad ytterkista av koppar. Kistan som tillhörde riksrådet Erik Larsson Sparre (1618-1673) gravsattes i Ytterjärna någon gång efter att begravningsakten skett år 1674 i Rid-darholmskyrkan. Vid denna tid kom också hans anvapen som burits i begravningsprocessionen till kyrkan i Ytterjärna.

Dessa anvapen som tidigare hängt i vapenhuset där de blivit fuktskadade, har efter restaurering fått nya platser inne i kyrkan. Idag finns anvapnen på mödernet (Märta Banér 1593-1638) uppsatta på orgelläktaren. Anvapnen på fädernet (Lars Eriksson Sparre 1590-1644) finns i Dåderökapellet. Kyrkorådet lät tillsätta en arbetsgrupp, som fick till uppgift att undersöka möjligheterna att finansiera och genomföra en konservering och restaurering av riksrådet Erik Sparres kista och därmed förhindra fortsatt förstörelse. Genom ekonomiska bidrag från Strängnäs stift, Kung Gustav VI Adolfs Kulturminnesfond och Sparres släktförening har gruppen kunnat uppdra åt Riksantikvariets textilavdelning att konservera kistans ursprungliga sammetsklädsel. Däröver har kistan kläts in med ny svart sammet. Restaureringen av kistan och alla brännförgyllda dekorationer har sakkunnigt utförts av hovleverantören, metallrestaurator Caj Zetterström. Ledamöterna i arbetsgruppen under ledning av dess ordförande smeden Arne Karlsson kan glädjas åt att kistan, som nu står på plats i en skyddande glasmonter, är lika vacker som för 330 år sedan.

Erik Larsson Sparres anfäder hörde alla till de förnämsta ätterna i Stormakttidens Sverige. Han var äldste sonen till Lars Eriksson Sparre och Märta Banér. Båda föräldrarna blev som barn faderlösa i samband med Linköpings blodbad den 20 mars 1600. Inte nog med att hertig Karl lät halshugga fäderna som var riksråd, utan familjernas egendom drog också in till kronan. Dåderön, som bestod av fyra gårdar däribland Engsholm med Borghaga, hade genom arv i början av 1500-talet tillhört

slakten Banér. År 1613 lämnades gårdarna tillbaka till Gustaf Banérs änka Christina Sture, som då lät inrätta gårdarna under ett säteri. Hennes dotter Märta Banér och Lars Eriksson Sparre ärvde år 1619 Däderö sätesgård. Tre år efter Lars Sparres död, upphöjde drottning Kristina samtliga levande bröstarvingar till den i Linköping avrättade Erik Larsson Sparre i friherrligt stånd. Den nya friherrliga ätten Sparre fick då även en s.k. vapenförbättring. Detta kan man se på huvudbanerens hjälmprydnader och kronor. Däderögårdarna fanns kvar i Sparresläkten till 1692, då de vid Karl XI:s reduktion åter drogs in till kronan. Hela egendomen anslogs därefter med säterifrihet till boställe åt översten vid adelsfanan.

Kyrkans äldsta delar är från 1100-talet. Däderökapellet byggdes på 1400-talet. Omkring 1640 förlängdes kyrkan mot öster då koret och ätten Sparres gravvalv byggdes. Märta Banér, som dog 1638 vid 45 års ålder, blev en av de första som gravsattes där. Hon hade med Lars Eriksson Sparre fått tio barn. Efter tre år gifte Lars Sparre om sig med Katarina Bååt, som redan tre år senare blev änka. Katarina, som i bevarade handlingar även omnämns som Karin, var då trettiofem år. Katarina Bååt (1612-1700), var dotter till ståthållaren i Kalmar, vice presidenten i Svea hovrätt Jakob Jakobsson Snakenborg (Bååt) och Kerstin Tott. Katarina blev tidigt föräldralös och uppfostrades tillsammans med sin syster Ingeborg hos deras moster Anna Tott i Riga. Sedan system, efter tre års äktenskap med översten Johan Lilliehöök, dött i barnsäng år 1635, tog Katarina hand om deras söner Jakob och Anders. Johan Lilliehöök stupade i Leipzig 1642, han var då general och rikstygmästare.

Katarina fick inga egna barn, hon förblev änka i hela femtiosex år. Som änka var hon myndig och kunde själv bestämma över sin egendom. Giftna kvinnor var omyndiga ändå fram till 1921. Hon var känd som en klok och handlingskraftig kvinna. År 1652 skänkte hon den vackra predikstolen till Ytterjärna kyrka. Även det stora epitafiet av marmor bekostade hon, det minner genom text och anvapen om Lars Eriksson Sparre och hans båda hustrur Märta Banér och Katarina Bååt. Kyrkan bevarar en kalk med påte och en kanna av silver som familjen Sparre skänkt, liksom en unik rysk mässhake av röd sammet.

Lars Sparre ägde, genom arv och förvärv

flera stora jordegendomar. Ytterjärna: Däderö sätesgård, en gård i Håknäs by, Säby gård, Nibble, Gåsbiten, Kjulsta, Lideby, Stensta, Ytter Eneby. Överjärna: Linga, Skäve, Ene, Ene utgjord med Nykvarn, Bankesta, Mora, Orrsätra, Svarttorp, Simsjön, Lövsta, Stora Hummel Mora, Borg. Grödinge: Kagghamra, Sibble, Eldtomta. Östertälje: Hall, Hageby, Gärtuna, Skarlunda vilka gårdar Katarina sammanförde och sedan uppförde en sätesbyggnad på Hall. Katarina Bååt, som även kallas Karin, lät år 1651 bygga sig ett eget hus på Lilla Nygatan 4 i Stockholm. Där slutade hon sina dagar i januari 1700 och gravsattes även hon i Ytterjärna kyrka.

På äldre dagar kom Katarina i obestånd, dels genom reduktionen och dels genom Christer Horns dåliga ekonomi. Han var gift med hennes arvinge, systersonen Jakobs dotter Jacobina Lilliehöök.

Hall ägdes i början av 1700-talet av kapten Georg Bernhard von Scheven. Linga och Farsta i Ytterjärna ägdes av hans bror major Ernst Ludvig von Scheven, som blev gravsatt i Sparres gravvalv år 1767.

Text: Anna-Stina Strandin Freij

Anfäder till Lars Eriksson Sparre 1590-1644

Far: Erik Larsson Sparre f. 1550 d. 1600 Riksråd, halshuggen vid Linköpings blodbad. Förestavade eden vid Sigismunds kröning. Mor: Ebba Brahe f. 1555 d. 1635 Farfar: Lars Siggesson Sparre d.y. f. 1490 d. 1554 Riksråd, riksmarsk. Blev jämte Gustav Vasa tagen som gisslan och förd till Danmark av Kristian II. Var en av dem som hämtade hem Gustav Vasas första gemål från Tyskland. Ledde kungens här i strider mot Nils Dacke Farmor: Britta Trolle d. 1566 begravd i Örebro kyrka. Morfar: Per Brahe d.ä. f. 1520 d. 1590. Systerson till Gustav Vasa, riksdrots, en av Gustav Vasas mest anlitade rådgivare. Sveriges förste greve. Han fick Visingsö till grevskap. Mormor: Beata Stenbock f. 1533 d. 1583 Farfarsfar: Sigge Larsson Sparre d.y. riksråd f. 1442 d. 1509 Farfarsmor: Kerstin Månsdotter Natt och Dag f. 1470 d. 1519. Dotter till riksrådet Måns Bengtsson Natt och Dag, vilken var Engelbrekts baneman. Farmorsfar: Ture Arvidsson Trolle f. 1490 d. 1555. Riksråd Farmorsmor: Magdalena Eriksson Gyllenstierna d. 1584. Dotter till riksrådet Erik Eriksson Gyllenstierna och Kristina Karlsdotter Bonde.

Morfarsfar: Joakim Brahe d. 1520 vid Stockholms blodbad.

Morfarsmor: Margareta Eriksdotter Vasa d. 1536 Syster till Gustav Vasa. Mormorsfar: Gustaf Olofsson Stenbock d. 1571 Ståthållare i Västergötland. Far till Gustav Vasas tredje hustru Katarina Stenbock. Mormorsmor: Britta Eriksdotter Leijonhufvud. Syster till Gustav Vasas andra hustru Margareta Leijonhufvud. Dotter till riksrådet Erik Abrahamsson Leijonhufvud och Ebba Eriksdotter Vasa.

Anfäder till Märta Banér 1593 -1638

Far: Gustaf Axelsson Banér f. 1547 d. 1600 1600 Riksråd, halshuggen vid Linköpings blodbad. Begravd i Uppsala Domkyrka tillsammans med sin maka. Mor: Christina Sture f. 1559 på Hörningsholm d. 1619. Återfick Däderö 1613. Farfar: Axel Nilsson Banér d. 1554 Riksråd, begravd i Danderyds kyrka tillsammans med sin maka. Ägde Däderö. Farmor: Margareta Pedersdotter Bielke f. 1510 d. 1557 Morfar: Svante Sture f. 1517 d. 1567 Riksmarskalk, uppfostrad av Gustav Vasa efter att hans far dött. Mördad av Erik XIV, begravd i Uppsala Domkyrka tillsammans med sin maka. Mormor: Märta Eriksdotter Leijonhufvud f. 1520, d. 1584. Syster till Gustav Vasa andra hustru Margareta Leijonhufvud. Kung Märta som hon kallades var en duktig och viljestark kvinna som levde många år på Hörningsholm. Farfarsfar: Nils Eskilsson Banér d. 1520 Riksråd, hövitsman, avrättad vid Stockholms blodbad. Ägde Däderö (Symondsö). Farfarsmor: Ingeborg Larsdotter Tott fick efter makens död överta Däderö. Farmorsfar: Peder Turesson Bielke d. 1520. Riksråd Farmorsmor: Katarina Nilsson Sparre av Ellinge och Vik död samma dag som maken. Dotter till hövitsmannen på Älvsborgs slott Nils Klausson. Morfarsfar: Sten Sture d.y. f. 1492, Riksföreståndare. Dog på Mälarens is i januari 1520 på hemväg efter att ha sårats vid drabbning mot danskarna vid Bogesund. Morfarsmor: Kristina Nilsson Gyllenstierna f. 1494 d. 1559 på Hörningsholm, begravd i Trosa landsförsamlings kyrka. Mormorsfar: Erik Abrahamsson Leijonhufvud d. 1520 Riksråd, halshuggen vid Stockholms blodbad. Mormorsmor: Ebba Eriksdotter Vasa d. 1549. Begravd i Linköpings domkyrka. Dotter till Erik Karlsson Vasa d. 1491 vid Brunkebergs slaget, han var bror till Gustav Vasas farfar.

Källor:

Gustaf Elgenstierna: Den introducerade adelns ättartavlor